

Janusz Strankowski

Streszczenie rozprawy doktorskiej pt.:
„Zasady orzekania obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia
za doznaną krzywdę według kodeksu karnego z 1997 r.”

Rozprawa doktorska przedstawia analizę problemu stosowania przepisów prawa cywilnego do orzekania obowiązku naprawienia szkody, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k., po zmianach Kodeksu karnego wprowadzonych nowelą z 20 lutego 2015 r. („nowela lutowa z 2015 r.”), które weszły w życie z dniem 1 lipca 2015 r.

Instytucje przewidujące możliwość naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem bezpośrednio w ramach postępowania karnego, które są obecne w polskim systemie prawnym od dwudziestolecia międzywojennego, przeszły długą ewolucję, przybierając formy powództwa adhezyjnego, warunku probacyjnego, czy też odszkodowania orzekanego z urzędu. Przez wszystkie te lata rozwiązania te mniej lub bardziej oddalały się od regulacji naprawienia szkody w prawie cywilnym, było tak nawet w przypadku powództwa adhezyjnego, które – wydawać by się mogło – powinno być niczym innym, jak normalną akcją cywilną, tyle że w ramach procesu karnego. W okresie obowiązywania poprzednich regulacji punkt ciężkości rozwiązań kodeksowych lokowano w oddziaływaniu represyjnym i wychowawczym w stosunku do sprawcy. Co więcej, praktyka stosowania instytucji mających służyć naprawieniu szkody prowadziła stopniowo do ich dostrzegalnej marginalizacji. W kodeksie karnym z 1997 r. po raz pierwszy pojawił się środek karny w postaci obowiązku naprawienia szkody, opisany w art. 46 § 1 k.k., natomiast przyjęte rozwiązania praktycznie od samego ich wejścia w życie poddawane było silnej krytyce, przede wszystkim związanej z zachowaniem aż czterech różnych instytucji pozwalających na nałożenie obowiązku odszkodowawczego, pozostających względem siebie w nie do końca jasnych relacjach, nadto w dalszym ciągu ubranych w gorset środków nakierowanych na sprawcę, nie zaś pokrzywdzonego, czego wyrazem było przede wszystkim podległość tych środków dyrektywom wymiaru kary. Od jego wejścia w życie art. 46 k.k. trzykrotnie nowelizowano, stopniowo rozszerzając jego zakres zastosowania, przy czym nowela lutowa z 2015 r. wprowadziła zdecydowanie najdalej idące modyfikacje. Dotychczasowy środek karny w postaci obowiązku naprawienia szkody przesunięto do nowo utworzonej kategorii środków kompensacyjnych. Nie była to tylko zmiana kosmetyczna,

środek ten wyłączono bowiem spod działania dyrektyw sądowego wymiaru kary, nadto wyraźnie wprowadzono obowiązek stosowania wprost przepisów prawa cywilnego przy jego orzekaniu, dotychczas rozumiany niejednoznacznie.

Asumpt do sformułowania problemów badawczych leżących u podstaw niniejszej rozprawy stanowił brak w dotychczasowym dorobku nauki pozycji podejmującej próbę kompleksowej analizy bardziej szczegółowego zagadnienia w postaci stosowania norm prawa cywilnego jako materialnej podstawy orzekania obowiązku, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k. Istnieją opracowania dotyczące obowiązku naprawienia szkody w ogólności, czy też szerzej, kompensacji w prawie karnym, również na gruncie regulacji wprowadzonych nowelą lutową z 2015 r., brak jest natomiast głębszej analizy problemu stosowania norm prawa cywilnego.

We wstępie do pracy nakreśliłem podjęty problem badawczy, formułując hipotezę, że obowiązek naprawienia szkody, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k., przybrał postać swoistej akcji cywilnej w ramach procesu karnego, toczącej się wedle reguł procesu karnego, lecz w sferze materialnej opartej wyłącznie na regulacji prawa prywatnego. Założyłem, że nie istnieją obecnie podstawy ku temu, by normy prawa prywatnego stosowane były w ramach procesu karnego w sposób zasadniczo odmienny, niż ma to miejsce w procesie cywilnym. Dodatkowo, hipotezą tą objęty jest również nakaz wykładni, a w konsekwencji stosowania przepisów regulujących obowiązek naprawienia szkody w taki sposób, by z punktu widzenia pokrzywdzonego droga dochodzenia odszkodowania z tytułu szkody wynikłej z przestępstwa była równie ułatwiona na drodze procesu karnego, jak dochodzenie przez niego roszczeń w oddzielnym procesie cywilnym.

Rozważania zostały przedstawione w pięciu rozdziałach, w układzie mającym przybliżyć zarówno tło, jak i istotę omawianej zmiany legislacyjnej zmierzającej w mojej ocenie po raz pierwszy w nowożytnej historii polskiego prawa karnego do zagwarantowania pokrzywdzonemu kompensaty szkody powstałej w wyniku przestępstwa, zasadniczo w pełnej wysokości, bez konieczności korzystania z drogi procesu cywilnego.

W pierwszym rozdziale przedstawiam rozwój instytucji związanych z poszukiwaniem przez pokrzywdzonego przestępstwem naprawienia wyrządzonej mu szkody bezpośrednio w ramach procesu karnego, w tym przez stosowanie instytucji typowych dla tzw. sprawiedliwości naprawczej, przeciwstawianej sprawiedliwości retributywnej. W części tej wyjaśnienie znajdują również proponowane w nauce, nie tylko polskiej, modele stosowania instytucji kompensacyjnych w prawie karnym. Przedstawiono ewolucję instrumentów kompensacyjnych w historii prawa karnego, jak również zmiany w polskim prawie karnym w powyższym zakresie

w okresie od lat dwudziestych XX wieku do czasów poprzedzających bezpośrednio wejście w życie noweli lutowej z 2015 r.

W Rozdziale II zawarłem rozważania odnoszące się już bezpośrednio do podłoża zmian, których efektem była nowela lutowa z 2015 r. oraz obrazujące zmianę charakteru obowiązku, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k., na skutek tej nowelizacji. Jest to szczególnie istotne wobec faktu, że w piśmiennictwie w dalszym ciągu zaobserwować można nietrafną w mojej ocenie tendencję do nadawania obowiązkowi naprawienia szkody charakteru penalnego, co wcześniej właśnie częstokroć przyczyniało się do ograniczania roli regulacji prawa cywilnego w procesie orzekania tego obowiązku.

W kolejnym, trzecim rozdziale skoncentrowałem się na zagadnieniach związanych z ustaleniem podstawy prawnej orzekania obowiązku naprawienia szkody. Użyty w art. 46 § 1 k.k. zwrot „stosując przepisy prawa cywilnego” jest zwrotem nieostrym, mogącym rodzić szereg wątpliwości, zarówno co do samej techniki odesłania, jak i jego zakresu. W rozdziale tym przedstawiam m.in. analizę możliwych sytuacji zastosowania norm obcego prawa prywatnego, rozważam stosowanie reguł intertemporalnych w przypadku zmian stanu prawnego pomiędzy popełnieniem czynu a orzekaniem w stosunku do niego, a także postuluję szerokie rozumienie prawa cywilnego, ocenianego wedle kryterium metody regulacji stosunków prawnych. Wreszcie przybliżam również kwestię wykładni przepisów, wydaje się czasem jakże różną w prawie karnym i cywilnym, co rodzi naturalny problem „pogodzenia” dwóch gałęzi prawa w ramach jednej instytucji.

Rozdział IV niniejszej rozprawy, najobszerniejszy, poświęciłem ocenie rozumienia pojęcia szkody lub krzywdy jako przesłanki orzeczenia obowiązku, o którym mowa w art. 46 k.k. Analiza problematyki stosowania przepisów prawa cywilnego do orzekania tego obowiązku oznacza konieczność odpowiedzi m.in. na pytanie, w jaki sposób różnice między pojęciem szkody i krzywdy na gruncie prawa karnego i cywilnego, czy też różnice w postrzeganiu związku pomiędzy przestępstwem lub deliktem w prawie cywilnym a szkodą lub krzywdą wyznaczać będą zakres stosowania przepisów prawa cywilnego w postępowaniu karnym. Rozważania zawarte w tym rozdziale mają udzielić odpowiedzi na pytania, jakie czynniki winne być brane pod rozwagę przy określeniu wielkości obowiązku naprawienia szkody nakładanego na sprawcę przestępstwa, by prawidłowo określić zakres jego odpowiedzialności, jak też przeprowadzić ocenę stopnia naganności jego zachowania, odmiennej wedle reguł prawa karnego i prawa cywilnego. W rozdziale tym staram się również udzielić odpowiedzi na problemy interpretacyjne mogące powstać przy zastosowaniu odmiennych w obu gałęziach reguł przyczynowości, czy też rozumienia skutku przestępstwa.

Pojawia się również konieczność odpowiedzi na pytanie, czy stosowanie przepisów prawa cywilnego do orzekania obowiązku naprawienia szkody wpłynie na konieczność zredefiniowania znaczenia terminu „pokrzywdzony”, czy też modyfikację dotychczasowej wykładni tego pojęcia.

W ostatnim, piątym rozdziale wyjaśniam, w jaki sposób obowiązek odszkodowawczy może ulegać modyfikacjom, zarówno rozszerzeniu, jak i ograniczeniu. Jest to oczywiście pewnego rodzaju konwencja językowa, okoliczności omówione w niniejszym rozdziale brane są pod rozwagę już na etapie ustalania zakresu obowiązku, wyodrębniam je natomiast w ten sposób, by pokazać, że w porównaniu do najprostszego układu obejmującego pełną kompensatę szkody w relacji między jednym sprawcą a pokrzywdzonym mogą zachodzić różnice wynikające z wystąpienia wielości sprawców, uwzględnienia kryteriów stanu majątkowego, przyczynienia się pokrzywdzonego, czy wreszcie z uwagi na upływ czasu. Na koniec uzasadniam możliwość zastosowania klauzuli zasad współżycia społecznego – jako swoistego wentyla pozwalającego w istocie na modyfikację obowiązku naprawienia szkody z przyczyn aksjologicznych.

Weryfikacja hipotezy badawczej przeprowadzona w rozprawie wskazuje, co przedstawiam w podsumowaniu, że nie jest obecnie uprawnione twierdzenie, że obowiązek, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k., w dalszym ciągu posiada karnoprawny charakter, gdyż ma on obecnie charakter cywilnoprawny. Rozumiem przez to, że jego orzekanie następuje w ramach procesu karnego i wedle jego reguł, natomiast materialną podstawę orzekania stanowią przepisy prawa prywatnego, szeroko ujętego, obejmującego także normy ulokowane poza Kodeksem cywilnym, niekiedy również normy obcego prawa materialnego. Czynnikiem decydującym dla określenia obecnego charakteru obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, dużo istotniejszym niż obowiązek stosowania przepisów prawa cywilnego, który w istocie wiązał także już wcześniej, jest wyłączenie omawianego środka spod działania dyrektyw wymiaru kary. To obecna treść art. 56 k.k. jest w rzeczywistości elementem, który w pewien sposób rewolucjonizuje postrzeganie kształtu omawianego obowiązku, czyniąc go w istocie swego rodzaju akcją cywilną w procesie karnym.

Pogłębiona analiza zasad orzekania obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę obowiązujących od momentu wejścia w życie noweli lutowej z 2015 r., przeprowadzona pod kątem materialnoprawnych podstaw jego orzekania pozwala postawić tezę, że pokrzywdzony nie musi już korzystać dodatkowo z czasochłonnej i kosztownej drogi dochodzenia indemnizacji w drodze postępowania cywilnego, gdyż identyczną ochronę jest w stanie uzyskać bezpośrednio w ramach postępowania karnego, w sposób szybszy i prostszy, a

przy tym zasadniczo w identycznym zakresie co do rozmiarów możliwego do uzyskania odszkodowania lub zadośćuczynienia. Usunięto piętrową konstrukcję w istocie zmuszającą ofiarę przestępstwa do przeprowadzenia wpierw postępowania karnego, w którym często jedynie częściowo uzyskiwała kompensatę poniesionej szkody, by następnie inicjować postępowanie cywilne. Droga ta nie jest oczywiście obecnie wyłączona, w dalszym ciągu pokrzywdzony korzysta z uprzywilejowania w postaci mocy wiążącej prawomocnego wyroku karnego co do popełnienia przestępstwa, natomiast obecnie taka metoda dochodzenia roszczeń powinna być wyjątkiem, nie zaś regułą. Uprawnione jest zatem stwierdzenie, że po raz pierwszy w nowożytnym polskim prawie karnym istnieje instrument w pełni kompensacyjny, zaś postulować należy, by korzystać z niego w praktyce w sposób w pełni odpowiadający jego normatywnej konstrukcji.

Słowa kluczowe:

szkoda, krzywda, naprawienie szkody, kompensacja, prawo karne, odszkodowanie,
zadośćuczynienie, stosowanie prawa, wykładnia